

СЕРГЄЄВА
Ірина Леонідівна,
аспірант,
Національна наукова сільськогосподарська
бібліотека НААН
Il.sergeeva@gmail.com
(м. Київ)

Б.К. ЄНКЕН (1873–1943): ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ

У статті висвітлюються умови й обставини формування особистості, загального і наукового світогляду Бориса Карловича Єнкена – видатного вченого і громадського діяча, що зробив вагомий внесок у розвиток аграрної науки в Україні і на теренах колишнього СРСР, у перший період життя і діяльності – з 1873 по 1908 рр. Метод дослідження – історико-біографічний. Розглянуто періоди дитинства і юнацтва, навчання у Ризькому політехнічному інституті (1893–1900 рр.); наукова і практична діяльність на посадах агронома Петровської земської управи Саратовської губернії (1900–1903 рр.), Тамбовської повітової земської управи (1903–1905 рр.); губернського агронома Саратовського повітового земельного відділу і участь у підготовчій роботі з організації Саратовської сільськогосподарської дослідної станції (1906–1907 рр.); початок роботи у Харківському товаристві сільського господарства, участь в організації Харківської селекційної станції (1908 р.).

Ключові слова: Б.К. Єнкен, історія, біографія, сільськогосподарська дослідна справа, агрономія, селекція.

B.K. YENKEN (1873–1943): FORMATION OF PERSONALITY AND SCIENTIFIC OUTLOOK

The article highlights the conditions and circumstances of the formation of the personality, general and scientific worldview of Boris Karlovich Enken, an outstanding scientist and public figure who made a significant contribution to the development of agrarian science in Ukraine and on the territory of the former USSR, in the first period of his life and activity – from 1873 to 1908. The method of investigation is historical and biographical. There are considered periods of

childhood and adolescence, studies at the Riga Polytechnic Institute (1893–1900), scientific and practical activities in the positions of the agronomist of the Petrovsky Zemstvo Board of the Saratov Gubernia (1900–1903), the Tambov Uyezd Zemstvo Administration (1903–1905), provincial agronomist of the Saratov Uyezd Land Department and participation in the preparatory work on the organization of the Saratov Agricultural Experimental Station (1906–1907); beginning of work in the Kharkov Agricultural Society, participation in the organization of the Kharkov Breeding Station (1908).

Key words: *B.K. Yenken, history, biography, agricultural research business, agronomy, breeding.*

Б.К. ЕНКЕН (1873–1943): ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ И НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ

В статье освещаются условия и обстоятельства формирования личности, общего и научного мировоззрения Бориса Карловича Енкена – выдающегося ученого и общественного деятеля, внесшего весомый вклад в развитие аграрной науки в Украине и на территории бывшего СССР, в первый период жизни и деятельности – с 1873 по 1908 гг. Метод исследования – историко-биографический. Рассмотрены периоды детства и юношества, учеба в Рижском политехническом институте (1893–1900 гг.), научная и практическая деятельность в должностях агронома Петровской земской управы Саратовской губернии (1900–1903 гг.), Тамбовской уездной земской управы (1903–1905 гг.), губернского агронома Саратовского уездного земельного отдела и участие в подготовительной работе по организации Саратовской сельскохозяйственной опытной станции (1906–1907 гг.); начало работы в Харьковском обществе сельского хозяйства, участие в организации Харьковской селекционной станции (1908 г.).

Ключевые слова: *Б.К. Енкен, история, биография, сельскохозяйственное опытное дело, агрономия, селекция.*

Життєвий і творчий шлях Б.К. Єнкена, – відомого вченого-селекціонера, основоположника суспільної агрономії, талановитого організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, педагога, – це приклад самовідданої праці на благо наукового і соціального прогресу. Детально вивчати його необхідно для кращого розуміння шляхів і наслідків розвитку вітчизняної аграрної науки і аграрного сектору. У цьому полягає актуальність цього дослідження.

Відомості про життя та діяльність Б.К. Єнкена вперше були опубліковані в 2014 р. академіком-секретарем НААН В.А. Вергуновим [1]. Також біографічні

відомості опубліковані в роботах професора Г.Л. Зеленського [2], у книзі спогадів колишнього випускника Масловського сорто-насінневого технікуму ім. К.А. Тимірязєва, академіка РАСГН – А.В. Пухальського [3], В.М. Самородова – доцента кафедри екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування Полтавської державної аграрної академії [4]. Більш повна інформація про життя і науковий шлях вченого зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО України), а також у Державному архіві Харківської області (ДАХО, м. Харків).

Метою дослідження було визначити умови й обставини формування Б.К. Єнкена як видатного вченого-агронома і громадського діяча.

Борис Карлович Єнкен народився 21 (12) січня 1873 р. у м. Тамбові (нині – Російська Федерація) в родині юриста (присяжного повіреного) Карла Августовича Єнкена, який мав статус особистого почесного громадянина. За даними Г.Л. Зеленського, батько Б.К. Єнкена в 1875 р. закінчив юридичний факультет Імператорського Новоросійського університету (нині – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова). Мати – Ольга Федорівна займалася фотографією і керувала власною фотостудією, яку було розміщено на території фамільного будинку [5]. Сім'я мала ще одного сина – Федора, 1875 р. народження [6]. В автобіографії, написаній 3 березня 1925 р., Б.К. Єнкен відмічав, що «...сім'я жила на кошти, зароблені батьком, загальні умови життя в родині були цілком задовільні» [7, арк. 9].

У м. Тамбові Борис Карлович закінчив 7 класів реального училища. З 1893 р. на протязі шести років навчався на сільськогосподарському відділенні Ризької політехніки (РПІ), де здобув фахову агрономічну освіту. Цей період характеризується стрімким розвитком природничих і точних дисциплін, що знайшло відображення і у навчальному процесі. У РПІ викладали видатні вчені Вільгельм Оствальд, Сванте Арреніус, Август Теплер, Карл Бішоф, Пірс Біль, Пауль Вальдо і багато інших. Навчання і знайомство з ними відіграло величезну роль у формуванні науково-освітнього погляду молодого фахівця на

потреби суспільної агрономії. У роки студентства Б.К. Єнкен потрапив під вплив ідей професора Г.Г. Томса (1843–1902), який стає на той час одним із найвидатніших фахівців-агрохіміків у країні. Г.Г. Томсом проведено експедиції з обстеження Прибалтійського краю: ґрунтові експедиції у Лівонії (1885–1887, 1889 р.) та у Курляндській губернії (1893–1894, 1895 р.). За їх результатами були зібрані та описані колекції ґрунтових типів регіону і передані до інститутського музею. На базі Ризької політехніки створено хімічну та сільськогосподарську станцію університету і Г.Г. Томс з 1877 р. стає її директором. Завдяки йому на станції організовано новий відділ із систематичного контролю удобрюваних туків, де також проводилися дослідження з насінням. За рік станція вивчала понад 1000 різноманітних зразків сільськогосподарських культур. Особлива увага приділялася систематичному хімічному дослідженню рівня родючості ґрунтів, а потім і дослідженню насіння [8]. Згодом у своїй доповіді, присвяченій 25-річчю Полтавського дослідного поля, Б.К. Єнкен зазначав, що початком першого етапу становлення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи стала саме ця станція Ризької політехніки [9]. За його періодизацією, становлення дослідної справи в Російській імперії розпочалося у 1866 р. і продовжувалося понад 20 років аж до 1885 р. Другим етапом становлення дослідної справи стала заснована у 1908 р. Харківська сільськогосподарська дослідна станція, а третій етап на момент доповіді у 1912 р. ще не був завершений [10].

З появою у 1884 р. Полтавського дослідного поля актуальність цих питань загострилася. Уперше на дослідному полі було проведено багатофакторний дослід (20 варіантів удобрення на 3-х фонах обробітку ґрунту) в чотирьох географічних пунктах, які відповідали кліматичним умовам Європейської частини Росії [11]. Одержані результати підтвердили необхідність зосередження в одному місці теоретичних розробок, експериментальних спостережень та досліджень агрохімічних і агрофізичних властивостей ґрунтів. Слід зазначити, що згодом це стало методологічною основою переведення

селекції на наукові засади і головним напрямком у роботі Харківської селекційної станції від 1908 р.

Саме у період навчання в РПІ (1893–1898 рр.) Б.К. Єнкен проймається ідеями створення справедливого суспільства, бере участь у революційних заходах. У 1895 р. за зберігання й розповсюдження нелегальної літератури він на рік потрапив під нагляд поліції та тимчасово був відрахований з навчального закладу [7, арк. 9]. Під час перебування у батьків у Тамбові відбулось його знайомство з Лідією Клавдіївною Швідковською (1876–1955) – уродженкою м. Полтава, сім'я якої незадовго до того переїхала до Тамбова. Вона стала дружиною Бориса Карловича.

У 1900 р. Борис Єнкен закінчив повний курс Ризького політехнічного інституту і одержав диплом та похвальний атестат [12]. Протягом наступного року вивчає організацію сільськогосподарської дослідної справи на Кубані, де згодом закладає виноградно-виноробне господарство біля м. Анапа. У цьому місті 24 вересня 1900 р. у родині Б.К. Єнкена народився син Вадим, який згодом успадкує і розвине наукові здобутки батька як відомий селекціонер.

За поданням Петровської земської управи Саратовської губернії від 20 лютого 1900 р. Б.К. Єнкен працює повітовим агрономом. На цій посаді молодий фахівець зарекомендував себе як майбутній видатний представник вітчизняної суспільної агрономії. Саме в цей час на погляди вченого вплинули роботи В.Г. Бажаєва, який був учнем професора О.Ф. Фортунатова і обіймав посаду першого губернського агронома Московського губземства. У своїй праці В.Г. Бажаєв розробив так звану «волоколамську сівозміну» з наступним чергуванням культур: 1) пар; 2) озимина із сівбою конюшини; 3) конюшина першого року користування; 4) конюшина другого року користування; 5) ярі; 6) пар; 7) ярі [13]. За своєю досконалістю цю схему було впроваджено Б.К. Єнкеним у повітах Саратовської губернії упродовж 1900–1907 років. У 1902 р. вчений доповідає на агрономічній нараді при Саратовській губернській земській управі про систему організації галузевої дослідної справи в губернії, згодом цей виступ було опубліковано у збірці матеріалів зібрання [14].

Працюючи повітовим агрономом Петровської земської управи Саратовської губернії, вчений розгортає активну роботу із пропаганди й поширення новітніх знань в агрономії [15]. А вже 1 листопада 1903 р. Тамбовська повітова земська управа клопоче перед губернатором про призначення Б.К. Єнкена своїм агрономом, з 8 грудня він починає виконувати обов'язки агронома з окладом 100 крб. на місяць. У доповіді на зборах Тамбовської повітової земської управи (1904 р.) Б.К. Єнкен наголошує на необхідності переходу від виключно зернової до травопільної системи землеробства. Протягом 1904–1905 рр. агроном Єнкен з власної ініціативи проводить сівбу рядовими сівалками, демонструє роботу жнивarki у маєтках господарів і селян, пропагуючи новітні на той час технічні засоби; виступає з низкою доповідей і записок щодо покращення організації агрономічної допомоги. Серед 127 наукових праць Б.К. Єнкена на цей період припадають п'ять робіт з сучасної агрономії, опублікованих у виданні «Журналы Тамбовского уездного земского собрания очередной сессии 1904 г. с приложениемъ. Тамбовъ, 1905» [1, с. 126]: «Об агрономическихъ мероприятияхъ», с. 311–346; «Об агрономической организации», с. 275–310; «Обследование сельскохозяиственнаго промысла уезда в целяхъ составления плана содействия уездного земства экономическому благосостоянию населения», с. 401–406; «О материалахъ по мелкому кредиту», с. 44–49; «Травосеяния, посев кормовой свеклы и некоторые мероприятия ихъ распространения в текущемъ году», с. 407–409. Низку його статей публікує газета «Тамбовський голод», одним із трьох редакторів і засновників якої він був у 1904 р.

У 1905 р., за вимогою губернатора В.Ф. Фон-дер Лауніца, Бориса Карловича звільняють з посади земського агронома Тамбовського повітового земства як особу, яка «скомпрометувала себе з політичної благонадійності» ще в студентські роки. За пропозицією № 2502 Аткарського повітового земства, Єнкен їде на нове місце і працює на посаді земського агронома [15]. Є відомості, що протягом 1905 р. вченому довелось певний час провести за

кордоном. Після повернення його було засуджено Саратовською судовою палатою до одного року ув'язнення, яке він відбував у 1910 р. у м. Харкові.

Упродовж 1906–1907 рр. Б.К. Єнкен виконує обов'язки губерніяльного (губернського) агронома Саратовського повітового земельного відділу. Обіймаючи цю посаду, вчений разом із М.А. Димо, П.А. Костичевим, Е.А. Панфіловим бере активну участь у ґрунтово-кліматичних дослідженнях даного регіону з метою створення Саратовської сільськогосподарської дослідної станції (нині – ФДБНУ «Науково-дослідний інститут сільського господарства Південного Сходу» РАСГН), що офіційно розпочала свою діяльність з 15 березня 1910 р. [16].

На посаді Саратовського губернського агронома Б.К. Єнкен виконував наступні функції [17]:

- постачання населенню машин, знарядь, насіння;
- розподіл місцевих і урядових коштів, які виділялись на агрономічну допомогу.

Крім основних обов'язків, які вчений виконував завзято і професійно, він писав наукові роботи та записки, що друкувалися в часописах Самарської губернії та міській «Земській газеті». У 1908 р. через відмову Саратовського губернатора про продовження терміну перебування Єнкена на посаді губернського агронома, він переїхав до м. Анапи, де очолив створене ним у 1900 р. виноградно-виноробне господарство.

Аналізуючи період діяльності Б.К. Єнкена, який охопив 1900–1908 рр., можна стверджувати, що вагомий внесок у розвиток сучасної агрономії було зроблено не тільки в Україні, а і за її межами. Вченому вдалося запровадити у Петровському, Вольському, Тамбовському, Аткарському повітах, а також по всій Саратовській губернії новітні заходи з агрономії. Як талановитий учень своїх вчителів – О.Ф. Фортунатова та В.Г. Бажаєва, він зробив величезний внесок в організацію і побудову сільськогосподарської дослідної справи, яскравим прикладом чого є участь у створенні Саратовської сільськогосподарської дослідної станції, а також виноградно-виноробного

господарства (м. Анапа, Кубанський край). Надавав населенню консультації з питань вітчизняної агрономії, а саме: застосування сівозмін, системи удобрення, технології вирощування, технічного забезпечення.

Наступний період життя та наукової діяльності Б.К. Єнкена (з 1 травня 1908 до 19 липня 1919 р.) пов'язаний з участю у Харківському товаристві сільського господарства, членом якого він стає у червні 1908 р., і подальшою роботою на організованій за його участі Харківській селекційній станції. «Політично не благонадійний» агроном Б.К. Єнкен як вже широко відомий практик аграрного виробництва, на рішення Харківського товариства сільського господарства, стає помічником засновника і директора станції П. В. Будріна. Він бере участь в усіх підготовчих заходах щодо розгортання діяльності станції: вибір дослідної ділянки, розроблення наукової програми, закладання стаціонарних дослідів, будівництво приміщень та ін.

Перший період життя і діяльності Б.К. Єнкена, який проходив у період зростання соціальної та інтелектуальної активності у Російській імперії і під впливом видатних вчених і громадських діячів, заклав основи формування характеру, загального і наукового світогляду й життєвої позиції вченого. На цьому підґрунті він виріс у видатну особистість, яка надалі, у важкі часи соціальних катастроф, попри труднощі, непоправні втрати, підірване здоров'я, спрямовувала свій невичерпний заряд енергії і багатогранний талант на служіння прогресу науки і сільського господарства і зробила на цьому шляху неоцінний внесок.

Список використаних джерел та літератури

1. Вергунов В. А. Професор Борис Карлович Єнкен (1873–1943) : нарис життя та творчої діяльності. Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 432 с.

2. Зеленський Г. Л. «Стоящие у истока». Ч. 2 : Из истории кафедры генетики, селекции и семеноводства Кубанского ГАУ. *Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета*. 2011. № 67(03). URL : <http://ej.kubagro.ru/2011/03/pdf/12.pdf> (дата звернення : 07.03.2018).

3. Пухальский А. В. Масловский институт селекции и семеноводства – колыбель выдающихся ученых и организаторов сельскохозяйственного производства. Москва : Агроконсалт, 2001. С. 21–22.

4. Вергунов В. А., Самородов В. М., Опара Н. М. Апостол раціонального рільництва С. Ф. Третьяков / наук. ред. В. А. Вергунов. Полтава : Полтав. держ. аграр. акад., ДНСГБ НААН, 2011. 200 с.
5. Российский государственный исторический архив. Ф. 1343. Оп. 39, 40, 41, 47.
6. Album Academicum des Polytechnikum zu Riga (1862–1912). *Polytechnische Schule zu Riga*. Riga : Verlag Jonch & Poliewsky, 1912. S. 413.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1395. Арк. 9.
8. Проф. Томс Г. Г. (некролог). *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1902. 17 нояб. (№ 46). С. 953–954.
9. Енкен Б. К. Развитие опытного дела в России и его современное положение. Полтава : Электр. Тип.-литогр. И. Л. Фришберга им. Котляревскаго. 1912. С. 3.
10. Вергунов В. А., О. Ф. Глоба. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва : становлення та діяльність (друга половина XIX – початок XX століття) : монографія. До 100-річчя Ін-ту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН / УААН, ДНСГБ ; наук. ред. В.А. Вергунов, В. П. Петренкова. Харків. 2004. 175 с. портр. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 6).
11. Очерки по истории агрономии / А. Л. Иванов, Н. С. Немцов, И. Ф. Каргин, С. Н. Немцов. Москва : РАСХН. 2008. С. 231.
12. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 2416. Арк. 7.
13. Гончаров Н. П., П. Л. Гончаров Методологические основы селекции растений / Рос. акад. наук, Спб. отд-ние, Ин-т цитологии и генетики ; Рос. акад. наук, Спб. отд-ние Спб. НИИ растениеводства и селекции ; Томский гос. ун-т, Биол. ин-т. изд. 2-е перераб. и доп. Новосибирск : Гео, 2009. С. 418.
14. Материалы агрономического совещания при Саратовской губернской управе, 27 июля 1902 г. Саратов : Тип. Т-ва Г. Х. Шельгорка и Ко, 1902.
15. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 2416. Арк. 8.
16. Прянишников А. И. Сто лет в научном поиске. *Аграрный вестник Юго-Востока*. 2010. № 2 (5). С. 42.
17. Шутько В. В. Б. К. Єнкен – повітовий агроном з Саратовської губернії (1900–1908). *Професор С.Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18 листоп. 2016 р., Київ, 2016. Ч. 2. С. 281–283.*

References

1. Verhunov, V. A. (2014). *Profesor Borys Karlovych Yenken (1873–1943) : narys zhyttia ta tvorchoi diialnosti* [Professor Boris Karlovich Yenken (1873–1943) : essay on life and creative activity]. Kyiv : TOV «Nilan-LTD», 432. [in Ukrainian].
2. Zelenski, G. L. (2011). «*Stoiashchie u istoka*». *Ch. 2 : Iz istorii kafedry genetiki, selekcii i semenovodstva Kubanskogo GAU*. [Standing at the source. Part 2 : From the history of the Department of Genetics, Breeding and Seed Growing of the

Kuban State University of Agriculture]. *Politematicheskii setevoi elektronnyi nauchnyi zhurnal Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta* [Polytechnical network electronic scientific journal of the Kuban State Agrarian University]. 2011. 67 (03). <http://ej.kubagro.ru/2011/03/pdf/12.pdf> (date of treatment : 07.03.2018). [in Russian].

3. Pukhalskii, A. V. (2001). *Maslovskii institut selekcii i semenovodstva – kolybel vydaiushchikhsia uchenykh i organizatorov selskokhoziaistvennogo proizvodstva*. [Maslovsky Institute of Breeding and Seed Production – the cradle of outstanding scientists and organizers of agricultural production]. Moscow : Agrokonsalt, 21–22. [in Russian].

4. Verhunov, V. A., Samorodov, V. M. and Opara, N. M. (2011). *Apostol ratsionalnoho rilnytstva S. F. Tretiakov* [Apostle of rational field crop cultivation S.F. Tretiakov]. Poltava : Poltav. derzh. ahrar. akad., DNSHB NAAN, 200. [in Ukrainian].

5. *Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv* [Russian State Historical Archive], f. 1343, op. 39, 40, 41, 47. [in Russian].

6. (1912). *Album Academicum des Polytechnikum zu Riga (1862–1912)* [Album Academicum of the Polytechnic to Riga (1862–1912)]. *Polytechnische Schule zu Riga*. [Polytechnic school to Riga.]. Riga : Verlag Jonch & Poliewsky, 413. [in German].

7. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy* [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine]. TsDAVO Ukrainy, f. 27, op. 17, spr. 1395, ark. 9. [in Ukrainian].

8. (1902). *Toms., G. G. (nekrolog)*. [Prof. Toms GG (obituary)]. *Izvestiia Ministertva zemledeliia i gosudarstvennykh imushchestv* [News of the Ministry of Agriculture and State Property]. November, 17 (46). 953–954. [in Russian].

9. Yenken, B. K. (1912). *Razvitie opytnogo dela v Rossii i ego sovremennoe polozhenie* [The development of an agricultural experimental business in Russia and its current situation]. Poltava : Elektr. Tip.-litogr. I. L. Frishberga im. Kotliarevskago, 3. [in Ukrainian].

10. Verhunov, V. A. and Hloba, O. F. (2004). *Kharkivskyy silskohospodarskyyi naukovo-osvitnii tsentr z selekcii i nasinnytstva: stanovlennia ta diialnist (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh stolittia) : monohrafiia. Do 100-richchia In-tu roslynnytstva im. V. Ya. Yur'ieva UAAN* [Kharkiv Agricultural Research and Educational Center on Breeding and Seed Production : becoming and activities (the second half of the XIX – early XX centuries) : a monograph. To the 100th anniversary of the Plant Production Institute nd. a. V. Ya. Yuriev of UAAS] / UAAN, DNSHB. Kharkiv. 2004. 175. [in Ukrainian].

11. Ivanov, A. L., Nemtcov, N. S., Kargin, I. F., and Nemtcov S. N. (2008). *Ocherki po istorii agronomii* [Essays on the history of agronomy]. Moskow : RASKhN, 231. [in Russian].

12. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 12, spr. 2416, ark. 7. [in Ukrainian].

13. Goncharov, N. P., Goncharov, P. L. (2009). *Metodologicheskie osnovy selekcii rastenii* [Methodological basis of plant breeding]. Ros. akad. nauk, Spb. otd-nie, In-t tsitologii i genetiki ; Ros. akad. nauk, Spb. otd-nie SPb. NII

rastnenievodstva i selektsii ; Tomskii gos. un-t, Biol. in-t. Izd. 2-e pererab. i dop. Novosibirsk : Geo, 418. [in Russian].

14. (1902). *Materialy agronomicheskogo soveshchaniia pri Saratovskoi gubernskoi uprave, 27 iulia 1902 g.* [Materials agronomical meeting at the Saratov provincial government, July, 27]. Saratov : Tip. T-va G. Kh. Shelgorka i Ko. [in Russian].

15. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 12, spr. 2416, ark. 8. [in Ukrainian].

16. Prianishnikov, A. I. (2010). *Sto let v nauchnom poiske* [One hundred years in scientific search]. *Agrarnyi vestnik Iugo-Vostoka* [Agrarian Newsletter of the Southeast]. 2 (5), 42. [in Russian].

17. Shutko, V. V. (2016). *B. K. Yenken – povitovyi ahronom z Saratovskoi hubernii (1900–1908)* [B. K. Yenken – county agronomist from Saratov province (1900–1908)]. *Profesor S. L. Frankfurt (1866–1954) – vydatnyi vchenyi-ahrobioloh, odyz iz diievykh orhanizatoriv akademichnoi nauky v Ukraini (do 150-richchia vid dnia narodzhennia) : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 18 lystop. 2016 r.* [Professor S. L. Frankfurt (1866–1954) is an outstanding scientist-agrobiologist, one of the most effective organizers of academic science in Ukraine (for the 150th anniversary of his birth) : Materials of the International Scientific and Practical Conference, November, 18, 2016.]. Kyiv. 2, 281–283. [in Ukrainian].

Рецензент:

Бородай І.С., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 14.03.2018 р.